

специфично трудния исторически драматургичен жанр.

Книгата на П. Филчев „Историческата драма и съвременността“ повдига на професионално равнище проблемите за традицията и новаторството в историческата драма. В ново, съвременно осветление са разгледани редица творби не само от нашето наследство, но и от социалистическата ни драматургия. Авторът е проследил главните процеси и е извел на преден план най-новите тенденции в областта на историческия жанр, пред който всяка съвременност поставя своите изисквания.

Ваня Бояджиева

ТОМАС МАН. ЛИТЕРАТУРНА ЕСЕИСТИКА.
С., „Наука и изкуство“, т. I, 1975, т. II, 1976

Възприемането и въздействието на произведенията на един автор в чужда страна е сложен процес, който обхваща различни аспекти и който може да се разглежда от различни изходни позиции. Тази сложност е резултат, от една страна, на многообразието на активния културен обмен на нашата епоха, а, от друга — на различните страни на рецепцията на един автор. Тук спадат както преводите на литературни произведения и тяхното интерпретиране от страна на литературната критика в съответната страна, така и личните контакти на представители на тази страна с автора и обратно. Не на последно място трябва да се спомене и научноизследователската работа по отношение творчеството на автора и проблеми в негови произведения. ¹

До преди няколко години не можеше да се говори, че Томас Ман се ползува с особена популярност в България. Специалистите работеха над различни проблеми на неговото творчество, но фактът, че бяха преведени някои от най-големите му произведения, както и няколко новели, не даваше повод да се мисли, че този писател от световен мащаб е представен в достатъчна степен на българския читател, макар че наближаваше стогодишнината от рождението му. Чувствуваше се липсата на онази част от творчеството на великия писател, която с езика на друг жанр разкрива зародиша и дълбочината на цялостното му творчество — есета, мисли, разговори, дневници. Липсваше това, което при Гьоте съдържат „Разговори с Екerman“ или „Писмата“ при Ван Гог. Тази пролука в литературния и философския портрет на Томас Ман беше запълнена с превода и издаването на два тома литературна есеис-

тика на писателя. Но това доведено вече почти до пълнота (все още не е преведен на български един от шедьоврите на Томас Ман — тетралогията „Йосиф и неговите братя“) опознаване на представителя на световната литература от страна на българската читателска публика има своята своеобразна история.

При рецепцията на Т. Ман в България се установяват два различни периода, точната граница между които трудно може да се определи. Като такава бихме посочили времето около 1956 г. Два периода се намират в тясна връзка помежду си и трябва да се разглеждат като две части на едно цяло. Най-важните различия между тях се състоят в следното. Първият период, през който българският читател за пръв път се запознава с Т. Ман, може да се означава като „подготвителен период“. През това време се превеждат предимно разкази, новели или откъси от по-големи произведения, макар че писателят е написал вече някои от гениалните си произведения. Този период обхваща близо 40 години. Излязлата през 1956 г. на български език книга „Буденброкови“ трябва да се разглежда като край на първия период и постепенен преход към втория период, който продължава и понастоящем. През него българският читател се запозна с повечето значителни произведения на писателя, а литературоведите, германистите и философите в България му посветиха задълбочени изследвания.

През първия период до българския читател достигат новелите „Луизка“ (1914), „Тристан“, „Разочарование“, „Тонио Крюгер“ (1930), разказите „Знаменитото дете“ (1931), „Тежък час“ (1933) и др. През този период самият писател изминава сложно развитие — той преодолява някои грешки в миросгледата си, достига до правилни обществени позиции и взема отношение спрямо конкретни събития и световни проблеми, в това число и срещу надигащия се фашизъм.

Вторият, основен период от рецепцията на Т. Ман в България е в същност още недовършен етап, отворен за по-нататъшно проникване в света на писателя-философ. „Избрани новели“ (1964), „Доктор Фаустус“ (1967) и „Вълшебната планина“ (1972) са само няколко брънки от процеса на възприемане на Т. Ман от българския читател.

Скоро след първите преводи Т. Ман беше открит и от българската литературна критика. Нейн обект станаха цялостното творчество на автора, по-големите му произведения и развитието му като творец. По този начин и българската литературна критика се включи в процеса на запознаване на българската общественост с творчеството и личността на Т. Ман. В някои статии се третираха още неизлезли на български произведения (Кирил Карабашев. Вълшебната планина, Изток, 1927) или се анализираше отношението на Т. Ман към демокрацията (Увалиев. То-

¹ Настоящата статия съдържа елементи от изнесения от автора доклад на конференцията по случай 100-годишнината от рождението на Т. Ман във Ваймар, ГДР, през май 1975 г.

мас Ман за демокрацията. — Златорог, 1929). Други автори направиха оценка на цялото му творчество (Г. Иванов. Творчеството на Томас Ман. — Българска мисъл, 1930; Е. Дикова. Томас Ман — живот и творчество. — Българска мисъл, 1933, и др).

През втория период създадената чрез преведените вече многобройни произведения богата база даде възможност на литературната критика в България, а и на други специалисти да направят качествено нов анализ на цялостното творчество на писателя или на отделни проблеми в неговите творби. Това се удаде на трима представители на българската литературна критика и естетика.

В литературно-критическото творчество на Минко Николов Томас Ман заема възлово място като обект на изследване по отношение на личност, творчество и роля в световната култура. Започвайки от задълбочен и вещ анализ на най-големите произведения, Минко Николов стига до конкретни детайли на мирогледа и естетическите възгледи на Т. Ман. Върху основата на „Йосиф и неговите братя“ Минко Николов взема становище спрямо модерното митотворчество и стига до извода, че „Томас Ман представлява големият пример на интелектуално европейско преборване с проблемите на модерното митотворчество“. Минко Николов противопоставя Йосиф на митотворчеството на Алфред Розенберг, който в служба на фашизма се опита да мистифицира истинското съдържание на понятията „народ“, „нация“ и „водач“².

Особено внимание отделя М. Николов на интереса на Томас Ман към загадката на творчеството, която като тема на някои негови произведения отразява не само творческия процес, но и духовната криза, заплашваща човека на изкуството в модерното буржоазно общество. Томас Ман е писателят, който „съчета гьотевското и толстовското начало в изкуството, красотата на светлото и хармоничното, на разумното и здравото с шепота на подсъзнателното, с тревогите на едно проблематично и проверяващо себе си съзнание“³.

Литературният критик оценява високо две характерни черти на творчеството на Томас Ман. На първо място той сочи иронията, която се открива във всяко произведение на автора, защото самият Т. Ман определил характера на изходната точка на един писател като ироничен. Иронията е за него необходимото средство, чрез което той се дистанцира от фалшивите мисли и представи на своите герои и показва илюзорния характер на техните „истини“.

Второ ценно качество у Томас Ман е символиката на неговите произведения. Даже

при разобличаването на фашизма в Европа Томас Ман не използва директното литературно отражение на това политическо явление, както това правят големите писатели революционери Ана Зегерс и Бертолт Брехт. И в този случай той прибегва до своя индиректен, символичен език. В „Марно и фокусникът“ той използва символите на артистичното.

По този начин Минко Николов дава израз на своето възхищение от хуманиста, който не промени напълно кръгзора на буржоазното мислене, но в последните години на своя живот застана на границата между двата свята. Неговото лице беше обрнато към новия свят, той вярваше в победата на новото и това беше за него нещо неизбежно и закономерно, повеля на историята.⁴

Проблемът за противоречието между идеал и действителност в съдбата на редица буржоазни писатели и поети, пречупен през творчеството на Томас Ман, заема значително място в изследването на Ганка Найденова за романтизма у творческата личност. Чрез умели паралели между идеите на Томас Ман и тези на Бърнард Шоу в неговите драми, на Толстой в „Живият труп“, на Достоевски в „Идиот“, на Чехов и Горки в ранните им произведения Найденова очертава прозрението на Томас Ман: уязвимото място на буржоазния поет и писател е това, че той не е в състояние да преодолее упадъка на собствената си класа и да намери мястото си в живота. „Теоретически и Томас Ман, и Бърнард Шоу отричат поета романтик като безплоден мечтател и търсят да утвърдят положителния герой на епохата у реалиста, който е в състояние да осъществи своите идеали.“⁵

Като връхна точка на научноизследователската работа, която има за предмет творчеството на Томас Ман и неговите идеи, бихме посочили дейността на Исак Паси. В отделни статии, студии и книги той прави пълен и целенасочен разбор на естетическите схващания на Томас Ман, неговите позиции на гражданин и писател. За основа на своите изследвания проф. Паси избира големите прозаични форми на автора — романите „Доктор Фаустус“, „Вълшебната планина“ и „Йосиф и неговите братя“. Заключениета на Исак Паси са изложени на фона на дълбоки философски паралели и имат за цел да определят мястото на великия писател сред световната философска мисъл, литература и изкуство, защото Паси разглежда Томас Ман и творчеството му в тези три аспекта — като философ, като писател и като творческа личност в изкуството.

⁴ Минко Николов. Кризата в модерния западен роман, с.189.

⁵ Ganka Najdenowa. Die romantische Gestalt der schöpferischen Persönlichkeit. S., 1968, p.170.

² Минко Николов. Между мъртвата точка и хуманизма. С., 1967, с.35.

³ Минко Николов. Кризата в модерния западен роман. С., 1961, с.161.

В своята книга за Томас Ман проф. Паси стига до фундаменталното схващане, че Томас Ман е открил две възможности за естетическо, а наред с това и социално преодоляване на мрачното време на отвратителния и дълбоко ненавистен му фашизъм с неговата бруталност, представена като „нов ред“, с неговата жестокост, издигната като „нов мит“.

Първата от тези възможности е в двойствения процес на демитологизация на мита и на митологизация на живота. Това се постига чрез преосмислянето на мита с оглед на неговата човечност и човешка значимост и чрез търсене и намиране на типичното, според Томас Ман истинско митологичното. По тъкъв начин проф. Паси смята, че се открива фалшивата митология на фашизма, а идеалът за живота се издига до хуманистическия универсализъм.

Втората възможност за преодоляване на мрачната епоха е дадена в съдбата на обречения, на онзи, който взема върху себе си проклятието на времето и така успява да му се противопостави.

Художествената действителност на първата от тези възможности е „Йосиф и неговите братя“, а на втората — „Доктор Фаустус“.

Йосиф е според проф. Паси единственият от избранниците на Томас Ман, който достига до абсолютното самосъзнание за своето избранничество. Затова Йосиф живее колкото за себе си, толкова и за другите, а самото „избранничество“ е талант и онзи, който има талант, вече затова е избран⁶.

Анрикс Леверкюн е образът, чрез който се осъществява втората възможност. Това е новият Фауст на XX в., поел символично цялото проклятие на времето върху себе си и макар и да загива в страдания, остава искрица надежда за просветление, вяра в бъдещето на човечеството и изкуството, „едно изкуство без страдание, духовно здраво... едно изкуство на човешкото в отношенията на човека“⁷.

Тези задълбочени проучвания върху естетиката и мирогледа на Томас Ман чрез неговите литературни герои, философските заключения на проф. Паси са доказателство, че той се нарежда в редиците на най-изтъкнатите изследователи на Томас Ман в световен мащаб.

Така българският читател и обществността в България бяха подготвени за срещата с един друг Томас Ман — с човека зад работната маса, с неговата ежедневна работа, с неговите размисли за изкуството, живота, мястото на отделни творци в световната култура. Тук става дума за подготовка за възприемането на тази част от творчеството на писателя, защото тя съдържа своите проблеми, своите изисквания към интелекта, мирогледа и общата култура на

читателя. И същевременно българската културна общественост и всеки почитател на Томас Ман бяха обогатени чрез двата тома литературна есеистика на писателя.

За пълното разбиране на един сложен и многогранен писател като Т. Ман е необходимо есеистиката му да се разглежда като съставна, и то важна част от цялостното му творчество. От биографията на автора научаваме колко често работата над големи белетристични произведения е била прекъсвана за написване на поредната статия, есе или доклад. Затова есеистиката му е така тясно вплетена в останалото творчество и отразява критичния дух на Т. Ман, който го е карал да реагира на актуални събития или актуални за него преживявания. Есета му се превръщат в своеобразен ключ за цялото му творчество и, най-важното, за особеностите на творческия процес у него. Отделяйки голямо внимание на загадката на творчеството, писателят сам открехва вратата, за да надникнем в неговата лаборатория. Струва ни се, че не е пресилено, ако определим есеистиката като равностойна част от голямото дело на Томас Ман, без да слагаме знак за еквивалентност между белетристика и есеистика.

Един поглед върху съдържанието на първия том ни ориентира, че чрез него ще опознаем писателя откъм дълбоките вътрешни побуди на неговото творчество. Четейки хронологически подредените произведения, ние като че ли отново преминаваме мислено творческия път на автора, само че не този на големите белетристични творби, а страничния, не по-малко богат на познание и проникновение. Този том бихме нарекли „Книга за творческото Аз“ на писателя. Тук са обединени много черти на една универсалност. Наред със самокритичността и обективната оценка на собственото творчество („Билзе и аз“, „Въведение във „Вълшебната планина““, „Във връзка с една глава от „Буденброкови““, „Йосиф и неговите братя“) читателят научава от самия писател за родната му среда и житейския път („Любек като духовна форма на живот“, „Очерк за моя живот“), за отношенията между човека на изкуството и социалната среда („Художникът и обществото“), за едно пътуване и съпровождащите го мисли („На път“). Основната тежест в този том обаче носи „Взникването на „Доктор Фаустус““ (Романът на един роман). Всяка страница, всеки ред тук разкриват прозрени и преосмислени истини и събран опит, които са служили за основа при работата над това епохално творение. Читателят изживява при четенето му уникален феномен — той като че ли отново чете романа за доктор Фаустус и същевременно участва като съавтор в неговото написване. Дотолкова писателското майсторство на Т. Ман го потопява в творчески процес и му разкрива невидимите нишки на изтъкване на художественото произведение. И

⁶ Исак Паси. Томас Ман. С., 1975, с.106.

⁷ Пак там, с.137.

то се превръща за читателя в едно прозрение.

Вторият том ни препраща в друга сфера. Собственото „Аз“ тук остава незабелязано или по-скоро се проявява чрез другите, чрез досега и спора с други творци. Тази книга бихме нарекли „Другото Аз“, защото оценката на другите е възможна само от собствените художествени и мирогледни позиции. Подредени също хронологически, включените в този том есета дават на читателя дълбочина философско-критична представа за световната литература в продължение на два века. Основата тук са произведенията, посветени на титана на немската класическа литература Гьоте. Томас Ман изразява своя пиетет към първомайстора, изхождайки от различни страни на гения. Той ту го третира като обект на строго литературно изследване („Гьоте като представител на бюргерската епоха“, „Пътят на Гьоте като писател“), ту избира по-свободна форма на импресия, за да го представи през различните етапи на живота му („Фантазия на тема Гьоте“), ту прибегва до сравнение на базата на хуманността („Гьоте и Толстой“). След Гьоте доминират представителите на по-старата немска литература — Фонтане, Лесинг, Шьорн, докато на по-новата са посветени сравнително малко есета — Хауптман и Фойхтвангер. Сред немските писатели се откроява дълбоченото проучване „Опит върху Шилер“.

Особено внимание будят произведенията, с които Томас Ман отдава своята почит към онези философи, оказали му въздействие както в ранния период от творчеството му, така и по-късно. Това е в същност една пълна картина на (предимно) немската буржоазна философия от миналия век до началото на това столетие, започвайки с Шопенхауер, Ницше и Вагнер и стигайки до Стриндберг и Фройд.

Чрез тези есета личи критическият дух на писателя, когото историческото развитие убеди в необходимостта да скъса с болния буржоазен свят (по-специално на Шопенхауер и Ницше) в името на един нов хуманизъм, зародиша на който Т. Ман открива у Толстой — „великия тайноведец на плътта“, у Достоевски — „тайноведеца на духа“ и у Чехов. На варварския инстинкт Т. Ман противопоставя чрез тези есета идеята за хуманността.

Всички произведения във втория том са така съгъстени и синтезирани по съдържание, че в тях е акумулирана огромна въздействена сила, която дава на читателя максимална информация, ангажирайки същевременно неговата интелектуална, емоционална и духовна страна като личност.

Особено голяма заслуга за възможността да четем есеистиката на Т. Ман на български се пада на съставителя Исак Паси и преводача от немски Страшимир Джамджиев. Изисква се огромна ерудиция, познаване същността на автора и любов към творчеството му, за да

може толкова умело да се подбере онова най-характерно за даден писател, което би го представило в обективна светлина пред читателите. Първият том „Време и творчество“ постепенно изгражда в съзнанието ни качества, които са необходими за разбирането на всяко произведение на Т. Ман. „Дребните“ събития от ежедневието на писателя се вплитат в големите произведения, намират своето място, допълват, поясняват. Подборът на включените във втория том „Благодородство на духа“ литературни есета ни настройва на друга гама. Тук съставителят ни води от стъпало на стъпало към същността на онези възлови имена на световната култура, които са етапи в развитието на Томас Ман, неговите първоучители, върху чието творчество той обаче прави проверка на своите истини, без да засегне нищо от тяхното величие, без да загуби преклонението си пред тях.

Огромен труд и майсторство са били необходими от страна на преводача Страшимир Джамджиев, за да се „пробори“ успешно с тежкия, разнообразен по изразни средства език и стил на автора. Липсата на пряка реч, задълбочените размисли и ретроспекции, личните отклонения и дългата мисъл са трудностите, които литературните есета на Томас Ман поставят пред всеки преводач. „Никой не ще оспори, че Томас Ман е един труден автор. Той трудно се чете и бива разбран трудно дори от немски читатели — споделя преводачът от немски Димитър Стоевски. — Ала невъобразимо по-труден е той в повечето от своите творби за преводача, колкото и призован и опитен да е той. Труден е поради своята поетично недостижима синтеза на език и стил, от една страна, и духовно съдържание, от друга. И въпреки това всички трудности могат да бъдат преодоляни, ако човек пристъпи към работата си обнадяден и с дълбока страхопочит към този велик представител на хуманистичната идея.“

Струва ни се, че именно това е постигнал Джамджиев чрез своя колосален труд, в който изискванията към общата култура на преводача стоят редом с изисквания за владеене на материята на световната литература, изкуство и философия, психология, музика и история.

Има и един трети Томас Ман, който в известна степен допълва чертите на писателя и есеиста. Това е общественикът, човекът от ораторската трибуна и политикът Томас Ман, за когото българският читател знае твърде малко. Цялостната оценка на творчеството и живота на писателя показва неговото развитие от консерватизъм през позитивизма на буржоазния хуманизъм и пашифизъм до войнствуващ хуманист, без обаче да премине на марксистки позиции. Многобройни факти сочат, че Томас Ман е притежавал правилни възгледи по редица възлови проблеми, засягащи световното политическо и социално развитие.

Така той не спира само при отрицанието и заклеимянето на фашизма. В едно писмо до Бертолт Брехт през 1943 г. той проявява познаване на социалната същност, на дълбоките корени на фашизма като явление: „Не Германия и не немският народ трябва да се унищожат и стерилизират. Трябва да се разруши онази властваща върхушка на юнкери, военни и едра буржоазия, която носи отговорност за двете световни войни...“

По-нататък той говори за фашизма не като за единично, а световно явление, защото „нацизмът не е само немско явление. Той получи подкрепата на богатшите, на гешефтарите от всички страни на Запада. Целият западен буржоазен свят се сдружи, за да избегне по всякакъв начин онова, което той нарича „анархия“, т. е. всичко революционно.“

За преминаването към качествено нови позиции свидетелствува писмото му от 12 януари 1933 г. до тогавашния министър на просветата Адолф Гриме, в което Томас Ман заявява, че „днес духовно издигнатият човек от буржоазен произход стои на страната на работниците и социалната демокрация“.

Бъдещето на Германия, Европа и света Томас Ман вижда в социализма. „Европа, щом се освободи, ще бъде социалистическа. Социалният хуманизъм... който е истинско новото, революционно начало, ще даде на Европа своята външна и вътрешна форма...“ (Из речта на Томас Ман по Радио ББС на 28 март 1944 г.)

Социалният хуманизъм, това е социалното равенство, което Томас Ман не може да си представи без „правото на общо призежание и използване богатата на земята, без прогресивното изравняване на класовите различия, без правото на всички на труд и задължението на всички да се трудят“.

А пътят към освобождение от фашизма и осъществяването на социалистическа социална програма Томас Ман открива единствено в бъдещата революция: „Цялата надежда е насочена към истинска и очистваща немска революция, на която победителите не трябва да пречат, а да я поощряват.“ (Из цитираното писмо до Б. Брехт през 1943 г.)

Увереността на Томас Ман в социалистическото бъдеще на света намира израз в едно негово изказване през 1949 г. след посещението му във Ваймар, че той е гражданин на един свят, „чието бъдеще далеч не може да се представи без комунистически черти.“

Всичко казано дотук за писателя, есеиста и общественика Томас Ман обосновава мнението на съветския германист Лев Копелев, че големият немски хуманист е още в процес на навлизане в световната литература и цялостната история на духовната култура на човечеството, а значението на неговите произведения ще нараства от генерация на генерация.

Веселин Ванорджиев